

УДК 728.3(497.11 Београд)“1929”
72.071.1 Прхал Ј.
72.071.1 Муршец В.

Годишњак рада Београда
Књ. LVIII, 2011.

Александар Ђ. Кадијевић

Филозофски факултет
Одељење за историју уметности
Чика Љубина 18–20, Београд

Aleksandar Đ. Kadjević

Faculty of Philosophy,
Department of Art History
18–20 Čika Ljubina Street, Belgrade

ПАЛАВИЧИНИЈЕВА КУЋА НА КОПИТАРЕВОЈ ГРАДИНИ – ГРАДИТЕЉСКО ОСТВАРЕЊЕ ЈАРОСЛАВА ПРХАЛА И ВЈЕКОСЛАВА МУРШЕЦА

АПСТРАКТ: Јединствен плод успешне сарадње чехословачких и хрватских градитеља у међуратном Београду представља породична кућа са атељеом истакнутог југословенског вајара Петра Палавичинија (1887–1958), подигнута на његовом имању у Улици Јелене Ћетковић 6. Та невелика и неупадљива једносратна грађевина усађена је 1929. године у низ приватних кућа које уоквирују мали стамбени трг Копитареву градину. Упркос наносима нестабилних времена, до данас се одржала у првобитном амбијенту. Њени аутори, сарадници београдске филијале прашке архитектонске фирме „Матија Блеха“, су чешки грађевински инжењер Јарослав Прхал и загребачки архитект Вјекослав Муршец, док је нижи приземни анекс, по жељи наручиоца, 1932. године дозидао чешки архитект Јан Дубови. Дуго неправедно занемаривана, требало би да заузме значајније место у историографским презентацијама београдског модернизма.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *архитектура, Београд, рани модернизам, Палавичини, Прхал, Муршец*

PALLAVICINI'S HOME AT KOPITAREVA GRADINA: AN ARCHITECTURAL WORK OF JAROSLAV PRCHAL AND VJEKOSLAV MURŠEC

ABSTRACT: The family house with a studio that belonged to the renowned Yugoslav sculptor Petar Pallavicini (1887–1958), built on his lot in No. 6 Jelene Četković Street, is a unique result of successful collaboration between Czechoslovakian and Croatian architects in Belgrade in the period between the two world wars. This small and inconspicuous two-level house was in 1929 inserted into a row of private houses delimiting the small residential square called Kopitareva Gradina. Despite residues of unstable times, its original setting has been preserved. Its authors were the Czech civil engineer Jaroslav Prchal and the Zagreb architect Vjekoslav Muršec, both associates of the Belgrade office of the Prague-based Matěj Blecha Company, whereas the lower single-story annex was constructed in accordance with the commissioner's desire by the Czech architect Jan Dubový in 1932. This building, which has long been unjustifiably neglected, should be given a more important place in historiographical presentations of Belgrade Modernism.

KEYWORDS: *architecture, Belgrade, early Modernism, Pallavicini, Prchal, Muršec*

У просперитетном периоду између два светска рата, када је југословенска престоница за кратко време демографски утростручена у односу на предратно раздобље, њени постојећи и новоуређени делови упућавани су објектима најразличитијих намена.¹ Урбани дизајн проширеног Београда, осим многобројних домаћих, обогатили су и страни градитељи, на првом месту руски емигранти, као и припадници других нација – Чехословаци, Немци, Французи, Италијани и Британци. Од пројектаната из западних

југословенских крајева предњачили су ствараоци из Хрватске.

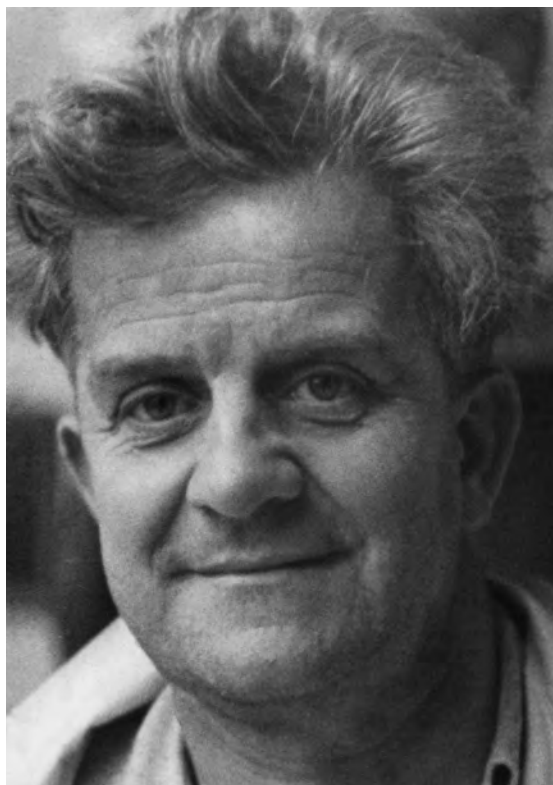
Јединствен плод сарадње чехословачких и хрватских градитеља у међуратном Београду представља породична кућа са атељом истакнутог југословенског вајара Петра Палавичинија (1887–1958),² подигнута на његовом имању у Теодосијевој улици 6, данас Улица Јелене Ђетковић (сл. 1). Та невелика и неупадљива једносратна грађевина (сл. 2) усађена је у низ приватних кућа које уоквирују мали стамбени трг Копитареву градину,

1 О демографском, друштвеном и архитектонско-урбанистичком развоју међуратног Београда видети: Оливер Минић, „Развој Београда и његова архитектура између два рата“, *ГМГБ I* (1954): 177–188; Бранислав Којић, *Друштвени услови развијка архитектонске створе у Београду 1920–1940. године* (Београд: САНУ, 1978), у даљем тексту (Којић, *Друштвени услови развијка*); Zoran Manević, *Pojava moderne arhitekture u Srbiji* (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 1979); Predrag J. Marković, *Beograd i Evropa 1918–1941* (Beograd: Savremena administracija, 1992); Бранко Бојовић, „Урбанизам Београда у XIX и XX веку, *ГБ XLIX–L* (2002–2003): 117–121; Slobodan – Giša Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka: arhitektura, arhitekti, pojmovi* (Beograd: Beogradska knjiga, 2005), у даљем тексту (Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda*); Aleksandar Ignjatović, „Urban Development and the Yugoslavization of Belgrade 1918–1941“, *Centropa* 9 (2009): 110–126.

2 Палавичини је рођен у Корчули, где је првобитно учио клесарски занат, а вајарство као стипендист у Вајарско-каменорезачкој школи у Хоржицама, код проф. Г. Коцијана (Чешка, 1905–1909). Студирао је на прашкој Уметничкој академији (1909–1912), у класи проф. Јозефа Мислбека. Први светски рат провео је у Чешкој. Прву самосталну изложбу имао је у Прагу 1919. године. Две године касније прешао је у Београд, где је од 1925. до 1939. предавао у Краљевској уметничкој школи и Другој мушкој гимназији. За вајарске заслуге награђен је Орденом Св. Саве (1925). Као пионир модернизма у београдској

скулптури, 1926. приступио је Уметничкој групи „Облик“. Претежно се бавио профаном и надгробном фигуралном пластиком, фасадном декорацијом, обликовањем јавних споменика, фонтана и плакета. Са великим успехом излагао је у Југославији и свету. Последње године провео је у Дубровнику. О његовој личности и делу видети: Kosta Strajnić, *Petar Pallavicini* (Zagreb: Čelap i Popovac, 1920); Звонимир Кулунџић, „Вајар Петар Палавичини“, БОН 11–12 (1940): 905–914, у даљем тексту (Кулунџић, „Вајар Петар Палавичини“); Момчило Стевановић, *Петар Палавичини* (Београд: Просвета, 1964); Miodrag V. Protić, *Jugoslovenska skulptura 1870–1950* (Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1975), 70, 76, 88, 262–263; Grgo Gamulin, *Hrvatsko kiparstvo XIX i XX stoljeća* (Zagreb: Naklada Napred, 1999), 230–233; Sanja Žaja Vrbica, „Јавне skulpture Petra Pallavicinija u Dubrovniku“, *Anali Dubrovnik* 46 (2008): 259–278, у даљем тексту (Žaja Vrbica, „Јавне skulpture“); Љиљана Порчић и Душан Миловановић, *Петар Палавичини: изложба из колекције породице* (Београд: Галерија РТС, 2010), у даљем тексту (Порчић и Миловановић, *Петар Палавичини*); Војана Поповић, *Применјена umetnost i Beograd 1918–1941* (Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 2011), 64–65, 243, у даљем тексту (Popović, *Применјена umetnost*).

3 Дивна Ђурић-Замоло и Светлана Неђић, „Стамбени делови Београда и њихови називи до 1941. године“, *ГБ XL/XLI* (1993/1994): 81–82; Љиљана Милетић-Абрамовић, „Копитарева градина: историјат урбанизације, почетни период изградње, класицизам и сецесија“, АУ 9 (2002): 55–61; Љиљана Милетић-Абрамовић, „Копитарева градина II: кућа и башта Јо-

Слика 1. Петар Палавичини (1887–1958)

Figure 1 Petar Pallavicini (1887–1958)

настао просецањем улица дуж некадашње Митрополитове баште.³ Њено зидање, започето 1. августа 1928, завршено је 10. марта 1929. године.⁴ Упркос наносима нестабилних времена, ратним бомбардовањима и мирнодопским девастацијама урбаног фонда, до данас се одржала у првобитном амбијенту. Аутори Палавичинијеве куће, сарадници београдске филијале прашке архитектонске фирме „Матија Блеха“ (са седиштем у Чика Љубиној улици 19), били су чешки грађевински инжењер Јарослав Прхал и загребачки архитект Вјекослав Муршец, док је нижи приземни анекс, по жељи наручиоца, 1932. године дозидео чешки архитект Јан Дубови.⁵

Историографски парцијално истражен, снажан утицај новије чешке архитектонске културе на развој градитељства у Србији, испољен још почетком прошлог столећа, дошао је до пуног изражаја у међуратном раздобљу.⁶ Попут многих хрватских колега, и низ талентованих српских градитеља се у првим деценијама XX века школовао и усавршавао у Прагу (Момир Коруновић, Александар Дероко, Никола Добровић, Светомир Лазић, Душан Смиљанић и Данило Каћански), упијајући утицаје академског,

вана Цвијића на Копитареву градину“, АУ 10 (2002): 61–65; Љилијана Милетић-Абрамовић, „Копитарева градина III: модерна архитектура (1928–1998)“, АУ 11 (2002): 65–71, у даљем тексту (Милетић-Абрамовић, „Копитарева градина III“); Vojunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda*, 228–230; Мирјана Ротер Благојевић, *Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века* (Београд: Архитектонски факултет и Орион арт, 2006), 63, 66, 81, 85, 207, 307, 309, 430, 445, у даљем тексту (Ротер Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*).

- 4 Документацију о настанку и архитектонском склопу Палавичинијеве куће видети у њеном досијеу доступном у Историјском архиву Београда (фонд ОГБ, Техничка дирекција, ф - IX-23-1928).
- 5 Осим наведене техничке и текстуалне документације у Историјском архиву Београда, о карактеру предузетог дозиравања видети и: Зоран Маневић, *Јан Дубови* (Београд: САС, 1982), 22, у даљем тексту

(Маневић, *Јан Дубови*); Дијана Милашиновић Марић, *Архитектура Јан Дубови* (Београд: Задужбина Андрејевић, 2001), 111, у даљем тексту (Милашиновић Марић, *Архитектура Јан Дубови*).

- 6 Видети: Zoran Manević, „Jučerašnje graditeljstvo I“, *UB* 53–54 (1979), VI, у даљем тексту (Maneвић, „Jučerašnje graditeljstvo“); Маневић, *Јан Дубови*; Gordana Gordić, Vera Pavlović Lončarski i Tanja Damljanović, *Arhitektonske споне Beograd–Prag* (Београд: ZZZSKGB, 1997), у даљем тексту (Gordić, Pavlović Lončarski i Damljanović, *Arhitektonske споне*); Тања Дамљановић, „О чешко-српским архитектонским везама“, *Саопштења РЗЗСК XXXIV* (2002): 421–426; Милашиновић Марић, *Архитектура Јан Дубови*; Тања Дамљановић, *Чешко-српске везе у архитектури 1918–1941* (Београд: РЗЗСК, 2004), у даљем тексту (Дамљановић, *Чешко-српске везе*); Маре Јанакова Грујић, „Београдски опус архитекте Стевана Тоболара (1888–1943)“, *Наслеђе VII* (2006): 151–160.

Слика 2. Ј. Прхал и В. Муршец, кућа Петра Палавичинија на Копитаревој градини
Figure 2 J. Prchal and V. Muřsec, the home of Petar Pallavicini at Kopitareva Gradina

романтичарског, сецесијског, кубистичког, експресионистичког или функционалистичког крила чехословачких архитеката. Уз то, популаризацији прашких узора допринеле су и београдске изложбе уметничког удружења „Манес“ (1925) и *Чехословачке савремене архитектуре* (1925, 1928), као и прилози објављивани у гласилу прашког Клуба архитеката *Stavba* (од 1921). Архитектонско приближавање блиских словенских култура подржано је и тесним политичким савезништвом двеју држава у оквиру Мале Антанте, деловањем Чехословачко-југосло-

венске лиге (од 1920), сарадњом соколских, просветних, уметничких и научних удружења.⁷

Следећи угледне претходнике из XIX века, Јана Неволу и Франтишека Неквасила, у међуратном Београду су се продуктивно исказали Чехословаци Љубодраг Крехлик, Карл Јелинек, Јарослав Прхал, Јан Дубови, Матија Блеха, Јан Швејхар и Стеван Тоболар, подижући објекте са обележјима различитих стилова. Уз свестраног Јана Дубовија (1892–1969),⁸ суоснивача Групе архитеката модерног правца (1928),⁹ квалитетом ре-

7 Индустрijски снажна и технички развијена, Чехословачка је у трећој деценији XX века постала идеал савремене буржоаске државе (Maneвић, „Jučerašnje graditeljstvo“, 6).

8 Дубови је такође стигао у Београд као службеник Блехиног предузећа.

9 Marina Đurđević, „60 godina od osnivanja Grupe arhitekata modernog pravca“, *Moment* 13 (1989): 86–87; Викторија Камилић, „Осврт на делатност Групе архитеката модерног правца, *ГБ* LV–LVI (2008–2009): 239–264.

лизација предњачило је предузеће „Матија Блеха“, чију је београдску испоставу почетком међуратног раздобља основао Матија, син истоименог утемељивача чешке фирме, преминулог 1919. године.¹⁰ У њему су радили и пројектанти Палавичинијеве куће, Прхал и Муршец. Први је са овим респектабилним средњоевропским предузећем сарађивао до почетка Другог светског рата, док се Муршец брзо упутио у Загреб.

Иако је Јарослав Прхал током треће и четврте деценије прошлог века оставио знатан траг у архитектури централне зоне Београда, његова стручна делатност је остала на маргини историографских истраживања.¹¹ Познато је да је у престоницу Краљевине СХС стигао 1921. године, као упосленик фирме „Матија Блеха“, која није имала јединствен заједнички концепт за све пројектанте који су у њој радили, већ се прилагођавала стилским предилекцијама приватних наручилаца у местима испостава. Приступио је Београдској инжењерској комори, која је окупљала овлашћене архитекте и грађевинске инжењере.¹² О разгранатој активности Блехине фирме и Прхаловом доприносу њеном успону сведочи мноштво њему приписаних одобрених планова за београдске објекте, од 1928. до 1941. године редовно табеларно објављиваних у *Београдским оштинским новинама*.

Из расположивих историографских извора који осветљавају Прхалов београдски опус сазнајемо да је пројектовао двадесе-

Слика 3. Јарослав Прхал, Српско-американска банка, Улица краља Милана 10 (аутор фотографије: Влада Бенчић, збирка Милоша Јуришића)

Figure 3 Jaroslav Prchal, Serbo-American Bank, No. 10 Kralja Milana Street (photo by Vlada Benčić, Miloš Jurišić collection)

так стамбено-пословних, вишепородичних и једнопородичних објеката, претежно об-

10 О улози тог предузећа у међуратној београдској архитектури видети: Богдан Несторовић, „Постакадемизам у архитектури Београда 1919–1941“, *ГБ ХХ* (1973): 356, у даљем тексту (Несторовић, „Постакадемизам у архитектури“); Gordić, Pavlović Lončarski i Damjanović, *Arhitektonske споне*, 2, 6, 9; Гордана Гордић и Лидија Котур, „Архитектонско-историјски коментари“, у *Усџон Београда 2*, од Миливоја М. Костића (Београд: Библиотека града Београда, 2000), 230, 233; Дамљановић, *Чешко-српске везе*, 89, 130; Aleksandra Banović, *Beograd 1930–2009* (Beograd: Fond Luke i Saše Banović, 2010), 106–107,

269, 316, 387, 406, у даљем тексту (Banović, *Beograd 1930–2009*).

11 Зоран Маневић, *Лексикон српских архитекаша 19. и 20. века* (Београд: Грађевинска књига, 1999), 153, у даљем тексту (Маневић, *Лексикон српских архитекаша*); Дамљановић, *Чешко-српске везе*, 89; Banović, *Beograd 1930–2009*, 106–107, 387, 406.

12 Видети: Којић, *Друштвени услови развијка*, 97–168; „Ing. Prhal Jaroslav. Ovlašteni inženjeri i arhitekti Beogradske inženjerske Komore“, у *Problemi savremene arhitekture*, ur. Stjepan Planić (Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1996), 64.

Слика 4. Петар Палавичини, скулптуре на pročелу Српско-американске банке
Figure 4 Petar Pallavicini, sculptures at the front of the Serbo-American Bank

ликованих у духу неканоничне варијанте позног академизма.¹³ Квалитетом извођења и разрађеном академском декорацијом издвајају се породична кућа браће Фегели у Париској улици 7 (1927), Дом Српско-амери-

канске банке (1928–1931) у Улици краља Милана 10 (сл. 3) и зграда Милене Поповић у Улици кнеза Милоша 58 (1928),¹⁴ док се међу његовим модернистичким остварењима, уз Палавичинијеву кућу, истиче стамбена зграда Алексе Поп-Митића у Карађорђевој улици 1 (1938).¹⁵ Прхал је од 1931. године станао у породичној кући у Книћаниној 7, коју је сам пројектовао.¹⁶

Наручилац и власник двонаменског објекта на Копитаревој градини, скулптор Петар Палавичини је такође сарађивао са Блехиним предузећем, обликујући део фасадне декорације Прхаловог Дома Српско-американске банке,¹⁷ највећег здања које је Чех у Београду изградио.¹⁸ Реч је о фигурама дечака и девојчице са гирландама, постављеним у нишу изнад главног улаза (сл. 4). Палавичини је очигледно, уз раније испољене наклоности према чешкој уметности,¹⁹ посебно уважавао Прхалов рад, због чега се и определио за његове услуге при одабиру пројекта за властиту кућу. У то време Палавичини се ангажовао и у уметничким манифестација-

13 О академизму у српској међуратној архитектури видети: Zoran Manević, „Novija srpska arhitektura“, u *Srpska arhitektura 1900–1970* (Београд: Музеј савремене уметности, 1972), 17–19; Несторовић, „Постакадемизам у архитектури“; Александар Кадидјевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век)* (Београд: Грађевинска књига, 2005), 346–371.

14 Несторовић, „Постакадемизам у архитектури“: 356; Gordić, Pavlović Lončarski i Damjanović, *Arhitektonske споне*, 2, 6; „Дом Српско-американске банке. Санациони и конзерваторско-рестораторски радови ЗЗЗСКГБ изведени у 1996. години“, *Наслеђе* 1 (1997): 186; Миливоје М. Костић, *Усџон Београда 2* (Београд: Библиотека града Београда, 2000), 115, 230, 233; Дамљановић, *Чешко-српске везе*, 89; Vanović, *Beograd 1930–2009*, 406.

15 Vanović, *Beograd 1930–2009*, 106–107.

16 Маневић, *Лексикон српских архитеката*, 153.

17 Đurđica Sikimić, *Fasadna skulptura u Beogradu* (Београд: ЗЗЗСКГБ, 1965), 103, у даљем тексту (Sikimić, *Fasadna skulptura*).

18 Као остварење Матије Блехе, без навођења Прхаловог удела, палата Српско-американске банке је, уз друга репрезентативна остварења филијале прашке фирме (Југословенску банку, Прашку кредитну банку, вилу др Лесића на Бањици, станове фабрике „Моравија“, вилу Т. М. Станића у Аранђеловцу), јуна 1929. излагана на Првом салону архитектуре у Павиљону „Цвијета Зузорић“. Иако је смотру организовала Група архитеката модерног правца, дела у академском, национално-романтичарском и постсецесијском стилу су равноправно представљена уз раномодернистичка будући да идеолошка поларизација у српској архитектури још увек није била јаче заоштрена (Којић, *Друшћвени услови развићка*, 185).

19 Помињући Корчулу и Париз као средине којима се током стварања надаћивао, Палавичини је у изјави З. Кулунцићу (1940) ипак издвојио Праг као центар „у коме је провео најлепше године живота“ и у коме је „уметнички и душевно највише стекао“ (Кулунцић, „Вајар Петар Палавичини“: 914).

ма одржаваним под покровитељством Чехословачко-југословенске лиге, чији је био активан члан.²⁰ Паралелну склоност према вајарској традицији Француске, стечену током једногодишњег студијског боравка у Паризу (1923–1924), исказао је на седам рељефа изведених на дворишној фасади амбасаде те земље у Београду (1932).²¹ Лојалност идеологији властите државе демонстрирао је скулптурама постављеним на куполе, балустраде и ризалите Министарства шума и рудника, пољопривреде и вода (1926–1928), фигуралном фасадном (1926) и декоративном пластиком у нишама централног вестибила Народне скупштине (1937), рељефима на фасадама Дубровачке народне банке (1935–1936), као и јавним споменицима и фонтанама у Панчеву, Суботици, Тополи, Руми, Цавтату, Књажевцу и Кавадарцима.²²

Будући да је већина познатих Прхалових дела из двадесетих година XX века била замишљена у маниру позног академизма, може се претпоставити да је, осим воље наручиоца, кључну улогу у осмишља-

вању пројекта Палавичинијеве куће са обељжима раног модернизма имао Вјекослав Муршец. Рођен 1897. године у Загребу, где је завршио Средњу техничку школу, током студирања на прашкој Специјалној школи за архитектуру Ликовне академије (1925–1928) чврсто се определио за модерни рационализам.²³ Подстакнут функционализмом у чехословачкој колико и напредним Иблеровим стремљењима у тадашњој хрватској архитектури,²⁴ на Палавичинијевој кући (коју је касније изричито наводио као властито остварење, не помињући Прхала) у знатној мери је применио модерне, за београдску средину иновативне пројектантске методе.

Важно је указати да се на доступним пројектима Палавичинијеве куће у Историјском архиву Београда Муршецово име не помиње, сходно устаљеној пракси заобилажења нижих сарадника при ауторизацији нацрта припреманих у тадашњим пројектантско-предузимачким бироима,²⁵ али је утврђено да постоје и пројекти на којима су наведена оба аутора.²⁶ Према пирамидалној

20 Упамћен је и по говору одржаном на банкету у част Изложбе чехословачких уметника и архитеката 1925. године (Дамљановић, *Чешко-српске везе*, 51).

21 Sikimić, *Fasadna skulptura*, 126; Миодраг Јовановић, „Француски архитект Експер и Ар Деко у Београду“, *Наслеђе III* (2001): 74; Порчић и Миловановић, *Петар Палавичини*, 10; Поповић, *Применјена уметност*, 64–65.

22 Кулунџић, „Вајар Петар Палавичини“: 912–913; Sikimić, *Fasadna skulptura*, 71–73; Угљеша Рајчевић, *Заширано и зашрћено*. Књига 1, *Оскрнављени и унишћени српски споменици на путу прећходне Југославије* (Нови Сад: Прометеј, 2001), 35–43, 65, 77, 254; Марко Поповић, „Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове“, *Наслеђе IV* (2002): 25; Вера Грујић, „Нереализована фасадна скулптура за зграду Народне скупштине“, *Наслеђе IV* (2002): 35–43; Жаја Урбича, „Јавне скулптуре“: 264–272; Порчић и Миловановић, *Петар Палавичини*, 11; Поповић, *Применјена уметност*, 65–67.

23 Tomislav Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura između dva rata* (Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske,

1990), 173, у даљем тексту (Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura*).

24 Željka Čorak, *U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata* (Zagreb: Matica hrvatska, 1981); Darja Radović Mahečić, *Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih* (Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Školska knjiga, 2007), 107–110, 123–126, у даљем тексту (Radović Mahečić, *Moderna arhitektura*).

25 О хијерархијској структури кадровски уситњених београдских приватних бироа, сачињених од овлашћених пројектаната и млађих сарадника који су разрађивали пројекте, исцртавали планове, вршили предмере, предрачуне и описе радова, видети: Којић, *Друшћвени услови развићка*, 7–8; Zoran Manević, „Архитектура између бизниса и културе“, *Izgradnja 3* (1987): 35–36; Дијана Милашиновић Марић, „Архитектонски бирои“, у *Српска енциклопедгија 1*, ур. Чедомир Попов и Драган Станић (Нови Сад: Матица српска; Београд: САНУ и Завод за уџбенике, 2010), 350–351.

26 Према увиду историчарке архитектуре Љиљане Милетић-Абрамовић.

стручној хијерархији у фирми, као официјелни руководилац подухвата у архивским документима је наведен овлашћени архитекта Матија Блеха, док је „цивилни инжењер“ Јарослав Прхал потписан као пројектант објекта. Изостављање Муршеца на листи ангажованих аутора у то време није била ретка, већ редовна појава јер млађи сарадници нису били лиценцирани за самосталан пројектантски рад. Без обзира на ефективан удео у осмишљавању или разради неког пројекта, сем материјалне накнаде,²⁷ није им додељиван равноправан ауторски статус.

Иако је Муршец био први хрватски пројектант модерничке оријентације који је ступио на архитектонску сцену југословенске престонице, важно је истаћи да није био први Хрват који се на њој стваралачки исказао. Почети уплива хрватских градитеља везани су за прву деценију XX века, када су наступили Драгутин Инкиостри и Виктор Ковачић.²⁸ Њихово масовније учешће у београдској међуратној архитектури, изражено у различитим видовима стручног ангажовања (студирање, нострифико-

вање академских исправа, пројектовање, грађење, конкурсно надметање, излагање, урбанизам, универзитетска и средњошколска настава, жирирање), обележиле су три стваралачке скупине.²⁹ Прву, историјски најделотворнију, обухватају пројектанти из Хрватске трајније настањени у Београду, који су мноштвом остварења оставили осетнији лични траг (Дујам Гранић, Блаж Катужић и Фрањо Јенч). Другу групу чине архитекти који су у Београду боравили привремено, у распону од неколико месеци до неколико година, употпуњујући његове амбијенте и урбанистичке потезе: Дионис Сунко, Иван Мештровић, Лавослав Хорват, Хуго Ерлих, Ернест Вајсман, Марјан Ивацић, Ђорђе Крекић, Бранко Бон и Милан Гракалић. Трећа, најбројнија групација, у коју спада и коаутор Палавичинијеве куће, Муршец, обухвата архитекте заинтересоване за повремену сарадњу са Београдом путем изложби, конкурсних надметања и ретких реализација објеката, углавном праћених из Хрватске.³⁰

Потврђени остварењима на западу земље и у средњој Европи, хрватски градитељи су

27 Хонорарисање пројектантског рада, регулисано правилницима Инжењерске коморе и Удружења југословенских инжењера и архитеката, износило је (зависно од величине и типа објекта) од 5 до 10% укупне цене извршених радова. Од тога, највећи део је припадао овлашћеном архитекти, а мањи његовим сарадницима и помоћницима (Којић, *Друштвени услови развијка*, 8).

28 Инкиостри се настанио у Београду 1906. године и брзо се афирмисао дизајнирањем ентеријера и ангажованим теоријско-критичким чланцима (видети: Соња Вулешевић, *Драгутин Инкиостри Медењак* (Београд: Музеј примењене уметности, 1998). Иако је загребачки архитекта Виктор Ковачић победио на конкурс за палату друштва „Росија“ (касније хотел „Москва“) 1905. године, његов пројекат није и реализован јер је наручилац предност дао другонаграђеном нацрту Јована Илкића, који је накнадно дорађен у Санкт Петербургу. О томе опширније видети у: Draginja Maskareli, „Hotel „Moskva“ u Beogradu“, *DaNŠ* 55 (2006): 70–71; Саша

Михајлов, *Хоџел „Москва“*. *Сјоменик културе од великој значаја* (Београд: ЗЗЗСКГБ, 2009).

29 Aleksandar Kadijević, „Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću“, *Prostor* 42 (2011): 467–477.

30 Трећа група хрватских градитеља, најмање утицајна и физички присутна, али не и историјски ирелевантна, своје везе са Београдом базирала је на краткотрајним посетама, плански усмереним на одређену материјализацију, конкурс, жирирање, промоцију или изложбу. У њу спадају: Вјекослав Бастл, Стјепан Хрибар, Рудолф Лубински, Едо Шен, Јурај Дензлер, Вјекослав Муршец, Вилко Еберт, Антон Улрих, Фрањо Баховец, Драго Иблер, Егон Штајнман, Марко Видаковић, Владимир Штерк, Јурај Најдхардт, Златко Нојман, Славко Леви, Јован Корка, Ђорђе Киферов, Стјепан Планић, Мијо Хећимовић, Станко Рорман, Маријан Хаберле, Хинко Бауер, Владимир Поточњак, Алфред Албини, Иван Земљак, Павио Пенч, Амадео Карнелути, Владимир Турина, Хинко Готвалд, Милован Ковачевић, Зденко Стрижић и Младен Каузларић.

заслуживали оправдан респект београдских просвећених наручилаца, жељних дијалога са архитектама високе културе и широких компетенција. У односу на конзервативне методе емигрантских руских и већине српских архитеката, понудили су модернији концепт простора, занатски рафинираније реализације и студиозније интерполације.³¹ Ако су током двадесетих година XX века на градилиштима Београда предњачили Дионис Сунко, Вјекослав Баста и Вјекослав Муршец, подижући зграде софистицираног постсецесијског (Прва хрватска штедионица, Земаљска банка, Чиновничка задруга) и раномодернистичког склопа (кућа Петра Палавичинија), у тридесетима су се Лавослав Хорват, Хуго Ерлих, Јосип Пичман и Ернест Вајсман афирмисали чистијим безорнаменталним решењима, зналачки уклопљеним у осетљиве пунктове престоничког миљеа (Завод за осигурање радника, Југословенска удружена банка, кућа Никић, Новинарски дом и делимично Пошта 1).³² Корка, Киџеров, Крекић, Хећимовић и Планић су такође прилагали запажене модернистичке пројекте (Теразијска тераса, Државна штампарија, Главна пошта, Етнографски музеј), док је Бранко Бон, у заједници са Мила-

дином Прљевићем и Миланом Гракалићем, пројектовао палату „Албанију“ у духу модернизованог монументализма, са елементима арт декоа.³³ Потенцирајући закасниели вокабулар постсецесије у креирању авалског споменика Незнаком јунаку, истакао се и Иван Мештровић, дугогодишњи сарадник владајуће династије.³⁴

Сва до сада евидентирана дела хрватских архитеката у Београду, која заслужују потпунију монографску анализу, сведоче о њиховом настојању да се еманципаторски наметну у новој средини, било као самосвојни гостујући или контекстуално ангажовани аутори. Иако репрезентативна остварења архитеката из друге и треће групе не одликује чвршћа концептуална веза са затеченим слојевима београдске архитектуре, она никада нису третирана као наметнуто „страно тело“, већ су сматрана прилозима најквалификованијих југословенских ауторитета. Поспешивала су мултикултурна расположења и интересовање јавности за иновативне ауторске програме, одржавајући снажан респект према загребачкој архитектонској школи.

Трошкови изградње Палавичинијеве куће износили су 400.000 динара, што је предста-

31 О методологији рада три стотине руских гради-теља емиграната, активних у међуратном Београду, видети: Marina Đurđević and Aleksandar Kadijević, „Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918–1941)“, *Centropa* 2 (2001): 139–148; Александар Кадиевић, „Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“, *ПБ XLIX–L* (2002–2003): 131–142; Александар Кадиевич, „Основные исторические, идеологические и эстетические аспекты архитектуры русской эмиграции в Югославии“, у *Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение русской зарубежья*, ур. Олег Леикинд (Санкт Петербург: Фонд Д. С. Лихачева, 2008), 325–336.

32 Видети: Uroš Martinović, *Moderna Beograda. Arhitektura Srbije između dva rata* (Beograd: Privredni preglad, 1973), 41–42, 45, 54, у даљем тексту (Martinović, *Moderna Beograda*); Иван Р. Марковић, „Прва Хрват-

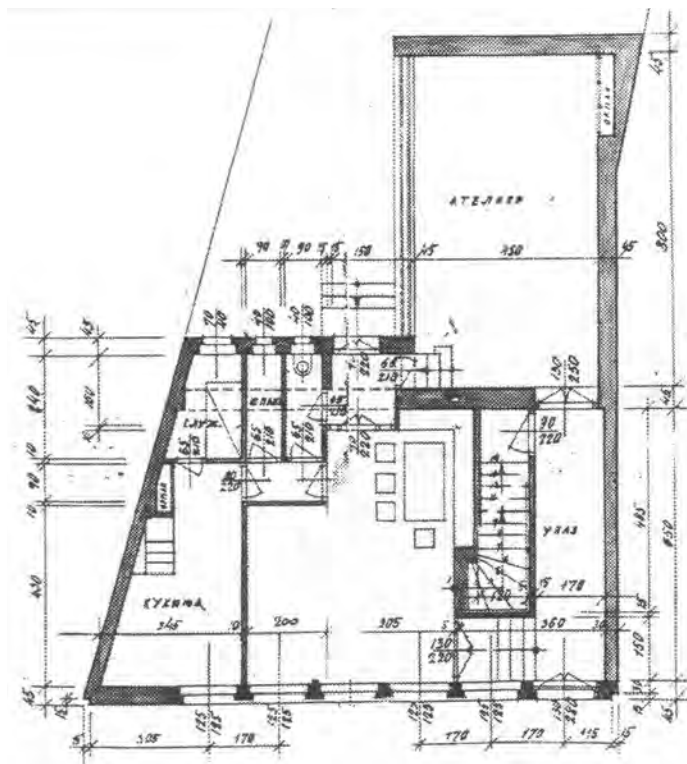
ска штедионица архитектке Диониса Сунка“, *Наслеђе V* (2004): 103–118; Иван Р. Марковић, „Југословенска удружена банка архитектке Хуго Ерлиха“, *АУ 18/19* (2006): 127–133; Zrinka Paladino, „Arhitekt Lavoslav Horvat i Udruženje umjetnika Zemlja“, *Prostor* 14 (2006): 166–167; Саша Михајлов и Биљана Мишић, „Палата Главне поште у Београду“, *Наслеђе IX* (2006): 239–264; Александар Кадиевић, „Новинарски дом – значајно остварење хрватских архитеката у Београду“, *Наслеђе XII* (2011): 117–128.

33 Милица Церанић, „Историја и архитектура палате Албанија у Београду“, *Наслеђе VI* (2005): 147–162; Predrag V. Milošević, „Albanija, simbol Beograda, Srbije i Jugoslavije“, *Izgradnja* 64 (2011): 601–611.

34 Aleksandar Ignjatović, „From Constructed Memory to Imagined National Tradition: Tomb of the Unknown Yugoslav Hero (1934–1938)“, *Slavonic and East European Review* 88/4 (2010): 624–651.

вљало уобичајену суму при извођењу стамбених објеката сличног габарита у тадашњој београдској архитектури. Њени носећи и преградни зидови изграђени су од опеке у кречном и цементном малтеру, док је међусpratна конструкција армиранобетонска. Степенице су од дрвета, а кровни покривач од црепа. Систем централног грејања је разведен кроз све етаже. Бочним спољним зидом на десној страни прочеља, објекат се наслањао на приземну кућу у стилу сецесије (срушена и замењена послератном једноспратном пословном зградом са складиштинама), док на левој суседној парцели у Теодосијевој 8, која је припадала Олги Д. Јовановић, до подизања стамбене двоспратнице (арх. Богдан Несторовић, 1929–1930)³⁵ није постојао ниједан објекат.

Будући да јој је структура неправилна (сл. 5), састављена од предњег, приближно квадратног блока и правоугаоног подужног кубуса усмереног ка башти, Палавичинијева кућа типски спада у београдске стамбене грађевине развијеног комбинованог плана са наглашеним бочним крилом, инициране још у предратном периоду Краљевине Србије.³⁶ Фронтom постављена на регулациону линију улице, масама се протеже дуж две подужне осе. Прочеље је широко 13,12 метара, док је зид дужег десног бочног тракта дугачак 15,85 метара. Краћи леви тракт је дугачак око 13 метара (сл. 6). Прочеље је до завршног венца (који има и функцију олука) високо осам метара. Због уређења поткровља на месту тавана, стрм двосливни кров данас је перфориран кровним прозорима. Његове косе равни су реликт историзма³⁷ колико и израз контекстуализма ауторског тандема, који је тиме предупредио проблем потен-

Слика 5. Основа приземља куће Петра Палавичинија
Figure 5 Ground plan of the ground floor of Petar Pallavicini's home

цијалног прокишњавања и дограђивања у будућим раздобљима.

У подруму куће су уређене инсталације за централно грејање, са котлом и две оставе. У централном и предњем делу приземља просторно је наглашен дневни боравак (са трпезаријом и камином) од око 35 квадрата, из кога дрвене степенице воде на спрат, прилагођен породичној интими. У предњем делу приземља су и кухиња, помоћне просторије и комуникациона чворишта. Прилаз

35 Техничка документација о суседном објекту О. Јовановић у Историјском архиву Београда, фонд Техничке дирекције, ОГБ, ф -VII-10-1929; од историографских коментара издвајамо: Маневић, *Лексикон српских архитектуре*, 37; Снежана Максић, *Животи и дело архитектуре Богдана Несторовића*

(магистарска теза, Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2000), 145, 181.

36 Ротер Благојевић, *Стамбена архитектура Београда*, 95–96.

37 Aleksandra Krstić, „Kos krov u domaćoj stambenoj arhitekturi“, *Arhitektonske sveske* 8 (1995): 21–22, 31.

Слика 6. Прочеље Палавичинијеве куће, данашњи изглед (аутор фотографије: Р. Станисављевић)
Figure 6 Front façade of Pallavicini's home as it looks today (photo by: R. Stanisljević)

ка пространом атељеу, смештеном у дубини десног тракта, решен је дугачким ходником који од улазних врата директно усмерава посетиоце.³⁸ Захваљујући оријентацији ка северу и обухватним прозорским површи-

нама дворишног зида са остакљеном надстрешницом, атеље је представљао један од најфункционалних простора тог типа у београдској архитектури (сл. 7).³⁹ На спрату су уређене родитељска спаваћа соба, са уским

38 Новинар *Правде* га је због пространости и осунчаности упоредио са „холлом“ (Д. Б., „Наши вајари. У атељеу Петра Палавичинија“, *Правда*, 21.8.1932, 7).

39 Архитектура атељеа београдских ликовних уметника није посебно историографски разматрана. Извори потврђују да је мањина најистакнутијих стваралаца успела да ангажује архитекте за ту сврху, углавном се задовољавајући адаптацијама простора у породичним кућама и становима. Изузетак представљају двонаменски грађене куће Стеве

Тодоровића (прва са атељеом, арх. Александар Бугарски), Ђорђа Крстића, Томе Росандића, Ристе и Бете Вукановић (арх. Милан Капетановић), Драгомира Арамбашића (арх. Бранко Таназевић), Милана Јовановића (арх. Милан Антоновић), Младена Јосића (арх. Милан Злоковић), Сретена Стојановића (арх. Драгиша Брашован) и Ђорђа Јовановића (арх. Драгутин Шиђански и инж. Стојан Вељковић), као и сликарски атеље који је на завршној етажи хотела „Мажестик“ себи пројектовао арх. Милан Минић.

Слика 7. Ентеријер Палавичинијевог атељеа
Figure 7 Interior of Pallavicini's studio

наткривеним балконом интегрисаним у прочелни еркер,⁴⁰ дечја соба истурена упоље кроз озидани део еркера, купатило и пространа непокривена тераса изнад атељеа.

Увучено у односу на еркерно истурен спрат, плошно приземље се одликује хоризонталним ритмом пет једнаких двокрилних прозора, одвојених неупадљивим међупрозорним парапетима. Неканонским обликом основе, ефектним пластичним истурањем спратног волумена и потцртавањем композиционе асиметрије остварен је просторно-визуелни искорак у тадашњој београдској

резиденцијалној архитектури, који је, због малих димензија и узиданог положаја куће, дуго остао незапажен. У решењу простора приметно је одступање од устањене схеме београдског стана,⁴¹ у којој је средишња пролазна соба, махом коришћена као трпезарија или мешавина дневног боравка, салона и трпезарије, представљала његово егзистенцијално-комуникационо језгро, у корист неканоничније просторне концепције модернистичких стамбених зграда, неговане у развијенијим југословенским центрима. Уместо преовлађујућег „салонског“

40 Benedetto Tardozi, „Pomolak (erker) kao dio rukopisa arhitektonskog izraza“, *Prostor* 7 (1999): 199–224; Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda*, 1249–1250; Потер Благојевић, *Стамбена архитек-*

тура Београда, 215–218.

41 Богдан Несторовић, „Еволуција београдског стана“, *ГМГБ II* (1955): 262–265.

типа једнопородичне куће, са превеликим пролазним и репрезентативним пријемним одељењима, остварен је знатно функционалнији и разноврснији склоп, проистекао из слободног аранжмана основе, у коме се распореди етажа не понављају, већ се разликују и прилагођавају намени. План Палавичинијеве куће се донекле може упоредити са хиперразуђеним тлоцртом некадашње Брашованове сопствене куће у Улици војводе Протића (1931), која је била слободностојећа на парцели.⁴²

Контрастима преовлађујуће црвене фасадне опеке и глатких омалтерисаних површина еркера,⁴³ увучених и истурених, отворених и затворених, осветљених и затамњених зона, наглашена је динамичност у изгледу композиционо децентрализованог pročеља.⁴⁴ Обуздана равнотежом хоризонталног поткровног венца, дијагонална асиметрична рашлањеност двеју етажа не ремети знатније интимни карактер целине, ненаметљиво уклопљене у мирну стамбену четврт. Ипак, својим прочишћеним просторно-пластичним програмом, удаљеним од хијерархијске строгости академизма и претераног декоративизма сецесије, Палавичинијева кућа се сврстала међу најиновативније објекте у тадашњој резиденцијалној архитектури.

Неусиљености композиције pročеља, лишеног традиционално истакнутог главног мотива, како је напоменуто, доприноси изразита асиметрија, тада нетипична и недовољно развијена у београдском модернис-

тичком градитељству, којом је појачаван експресивни карактер узиданих објеката.⁴⁵ Њоме је ефикасно ублажена монотонија хоризонталног ритма пластичне целине.

Палавичинијев атеље је, као што је речено, 1932. године са дворишне стране проширен економским анексом, осмишљеним по пројекту који је израдио Јан Дубови.⁴⁶ Низак приземни додатак, обликован минималистички, са равним кровом, садржао је пространу летњу кухињу, две мање оставе и перионицу са вешерницом. Вредност радова процењена је на 9.900 динара јер је инвеститор сачувао део раније добављеног грађевинског материјала. Темелј и зидови дограђене целине (која више не постоји) изведени су од опеке, а фасада у продуженом малтеру. Патос је био дрвен, док је дрвени кров покривен лимом. Палавичини и Дубови су и касније тесно сарађивали као чланови групе „Облик“, којој је Чех приступио 1934. године.⁴⁷

Модернистички обликована и функционално уређена, упркос делимичним уступцима традиционалној методологији грађења (двосливни кров), Палавичинијева кућа је постала изузетно пријатно место за живот и рад продуктивног скулптора, али и омиљено стециште београдских уметника. Тих и ненаметљив, посвећен стварању, Палавичини је атеље држао у „симпатичном нeredу“, док је заинтересоване новинаре увек сачекивао у радном оделу, немајући понекад стрпљења да их до краја саслуша.⁴⁸ Приватно дружељубив и гостопримљив, увече је окупао

42 Ljiljana Blagojević, *Moderna kuća u Beogradu (1920–1941)* (Beograd: Zadužbina Andrejević, 2000), 62–65.

43 Ranko Radović, „Опека – trajni likovni motiv u arhitekturi“, *Izgradnja* 3 (1988): 7–12.

44 Rudolf Arnheim, *Dinamika arhitektonske forme* (Beograd: Univerzitet umetnosti, 1990).

45 Милутин Борисављевић, „Проблем симетрије у архитектури“, *УП* 1–2 (1940): 12–15; Марина Ђурђевић и Александар Кадиевић, „Симетрија у новијој српској архитектури“, *ЗМСПУ* 27–28 (1991–1992): 1–14;

Рената Јадрешин Милић, „Појам симетрије као универзалног принципа обликовања“, *АУ* 22–23 (2008): 85–97.

46 Милашиновић Марић, *Архитектура Јан Дубови*, 111.

47 Vladimir Rozić, *Umetnička grupa „Oblik“* (Beograd: Kancelarija za pridruživanje Srbije Evropskoj Uniji, 2005), 150.

48 Д. Б., „У атељеу Петра Палавичинија“, *Правда* 234/XXIII (1932), 7; Кулунџић, „Вајар Петар Палавичини“: 905, 913.

културну елиту, коју је забављао свирајући хармонику и певајући далматинске песме.⁴⁹ Описујући атмосферу у приземљу његове куће, књижевница Мир Јам је истакла интимност салона, пространост и осветљеност атељеа, са „пенастим“ завесама дуж прозора „великих као на верандама“, поменула „немарни диван“ и сводове између одељења.⁵⁰ Иако је атеље имао око 35 квадратних метара корисног простора, временом није могао да задовољи потребе све разгранатије Палавичинијеве активности, поготово обликовање скулптура крупнијег формата. Отуда се он већ 1931. године жалио како му атеље постаје све „мањи и узанији“ јер, када је наручивао пројекат куће, „није предвиђао да ће градити колосе“.⁵¹

До трајнијег преласка у своју пространију дубровачку вилу „Русалку“ средином педесетих година прошлог века,⁵² саграђену на Бонинову 1938. године по пројекту Николе Добровића, најдоследнијег југословенског модернисте,⁵³ Палавичини је у кући на Копитареву градини складно живео са супругом Цецилијом (Чехиња, венчани 1913. у Прагу)

и сином Игором, који је 1950. постао дипломирани архитекта.⁵⁴ Петар је имао и снаху и две унукe. Током деведесетих година кућа је отуђена из власништва породице Палавичини. Постављањем алуминијумске столарије и жалузина изгубљен је неутралан, али и хроматски важан естетски утицај првобитне дрвене столарије. Сачувана уметничка дела из вајареве заоставштине недавно су изложена у београдској Галерији РТС-а.⁵⁵

Кућа са атељеом Петра Палавичинија спада у најстарије примере модернистичке архитектуре у Београду, крајем треће деценије све заступљеније у градитељству узиданих једнопородичних зграда, самосталних резиденција и вила.⁵⁶ Почетком тридесетих у штампи је духовито оквалификована као „кубистичка кућа“ и „црвенкаста вила у модерном стилу“ (због преовлађујуће фасадне опеке),⁵⁷ побуђивала је пажњу стручне јавности. У авангардном љубљанском часопису *Архитектура* издвојена је као пример модерног искорака у архитектури београдских једнопородичних кућа са атељеом.⁵⁸ Лишена текстуалног коментара, децидно наведена

49 Сачувана је и фотографија са окупљања уприличеног у част Жозефине Бекер, приликом њене посете Београду (Порчић и Миловановић, *Петар Палавичини*, 11). О атмосфери у атељеу и уметничким дружењима у кући видети и: „Пера Палавичини у свом дому“, *Новосџи* 2390 (1928), 5; Gustav Krklec, „Kod kipara P. Pallaviccina“, *Savremeni*, 7.2.1931; Драган Алексић, „Кроз атељеа београдских уметника. Гвоздени коњ Пере Палавичинија и музејске главе Дон Кихота и Растка Петровића“, *Време*, 9.12.1931, у даљем тексту (Алексић, „Кроз атељеа београдских уметника“).

50 Порчић и Миловановић, *Петар Палавичини*, 13.

51 Алексић, „Кроз атељеа београдских уметника“.

52 На питање новинара о мотивима пресељења у Дубровник, вајар је одговорио: „Ја сам управо због тога дошао у Дубровник. На врату су ми године, када човек треба да тражи мало дашка, родног зрака... жеља ми је да своје посљедње радне снаге посветим крају гдје сам угледао свијетло дана и гдје сам започео своје ликовно дјеловање“ (R. P.,

„Razgovor s umjetnikom kiparom“, *Dubrovački vjesnik* 183 (1954): 2.

53 Krunoslav Ivanišin, „Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratskoga grada“, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 24 (2000): 130–134; Марија Милинковић, „Духовни модул“ архитекте Николе Добровића“, *АУ* 16/17 (2005): 100; Nora Mojaš, „Elementi dizajna u arhitekturi Nikole Dobrovića. Dubrovački primjer“, u *Kosta Strajnić. Život i djelo*, prir. Ivan Viđen (Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik; Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2009), 121–147.

54 Видети: *Popis diplomiranih studenata, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu 1948–1995* (Beograd: Arhitektonski fakultet, 1996), 46.

55 Порчић и Миловановић, *Петар Палавичини*, 13.

56 Љиљана Милетић Абрамовић, *Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000* (Београд: Карић фондација, 2002), 184–208.

57 Алексић, „Кроз атељеа београдских уметника“.

58 „Stambena zgrada kipara prof. Petra Palaviccina“, *Arhitektura* 3 (1932): 78–79.

као самостално остварење архитекте Муршеца, показана је фотографијом прочеља, основе приземља и спрата. Приказана након Добровићевог исцрпнијег коментара новог Курсалона на Пилама и пројекта за новосадско позориште, добила је запажено место у тој утицајној публикацији, коју су уређивали водећи југословенски модернисти. Њен значај потцртан је и на великој ретроспективној изложби *Pola vijeka hrvatske umjetnosti*, одржаној 1938. године у Загребу, и у њеном каталогу,⁵⁹ када је поново наведена као самостално остварење тада знатно познатијег Муршеца. Окарактерисана као „стамбена зграда у Београду“, уз скицу блока загребачке Закладне болнице, примарно је репрезентовала његов опус. Поменута је и у исцрпном Кулунџићевом публицистичком коментару Палавичинијеве делатности (1940). Истакнуто је да се налази „у једној малој палилулској улици, тачно преко пута куће великог српског научника Јована Цвијића“, и да је „скромна али архитектонски доста интересантна и лепо уређена вила, изнутра уређена веома укусно али једноставно без много декорација – осећа се дух једне смирене и сталожене уметничке активности“. Речено је да „у лепом и пространом атељеу, међу својим многобројним радовима, маестро проводи дане у интензивном раду“.⁶⁰ У том прилогу

је публикована и фотографија скулптура на којима је Палавичини тренутно радио, као и више старијих, поређаних на зидне полице.⁶¹

Пошто се определио да послове развије у Загребу (од 1931–1932. овлашћени градитељ-архитекта, са канцеларијом у Прерадовићевој 8/III),⁶² Муршецу је краткотрајна сарадња са Блехином фирмом донела референцу од значаја за наставак стручне каријере, чему је допринео и велики Палавичинијев углед у југословенској јавности. Касније ће своју делатност развити у северним и централним деловима Загреба. Сарађујући са Иваном Земљаком, такође прашким студентом, подигао је Дечје склониште у Тракошћанској 35 (1930–1931), а као самостални аутор породичну кућу „Солар“ у Домјанићевој 5 (1931), вилу „Ресник“ у Воћарској 47 (1937), најамну вилу Муршец-Корницер у Воћарској 50 (1937) и најамну зграду породице Де Боно у Богишићевој 8 (1937). Учествовао је и у пројекту регулације Јелачићевог трга.⁶³

У српској послератној историографији Палавичинијева кућа је коментарисана два пута.⁶⁴ Иако се у другом прилогу Муршец и Прхал квалификују као словеначки архитекти,⁶⁵ изнете оцене представљају корисно полазиште за потпуније тумачење њихове архитектуре. Урош Мартиновић је у својој дескрипцији похвалио максималну адап-

59 О садржају и значају те изложбе, на којој се и Палавичини представио са три скулптуре, видети каталог Tomislav Krizman, Ivo Šrepić i Dragutin Tadijanović, ur., *Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888–1938* (Zagreb: Hrvatsko društvo umjetnosti, 1938), Муршец се помиње на стр. 209, као и коментаре: Vladimir Potočnjak, „Arhitektura u Hrvatskoj 1888–1938“, *Građevinski vjesnik* VIII (1939): 4–5, 49–79; Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura*, 152; Žaja Vrbica, „Javne skulpture“: 264; Radović Mahečić, *Moderna arhitektura*, 31.

60 Кулунџић, „Вајар Петар Палавичини“: 913.

61 Ibid.

62 Видети: „Muršec Vjekoslav. Popis jugoslavenskih graditelja, Građevne tvrtke, Savez hrvatskih obrtnik“, u *Problemi savremene arhitekture*, ur. Stjepan Planić

(Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1996), 74.

63 Premerl, *Hrvatska moderna arhitektura*, 75, 118, 152, 173, 175, 188; Aleksander Laslo, „Zagrebačka arhitektura 30-ih. Vodič“, *Arhitektura* 1–4 (1987): 98, 100, 103; Darko Kahle, „Zagrebačka ugrađena najamna kuća u razdoblju od 1928. do 1934. godine“, *Prostor* 10 (2002): 155–168; Darko Kahle, „Zagrebačka ugrađena najamna kuća u razdoblju od 1935. do 1945. godine“, *Prostor* 11 (2003): 33–43; Darko Kahle, „Stambene kuće novoga građenja u sjevernim djelovima Zagreba u razdoblju od 1928. do 1945. godine“, *Prostor* 11 (2003): 167–174.

64 Martinović, *Moderna Beograda*, 45; Милетић-Абрамовић, „Копитарева градина III“, 67.

65 Милетић-Абрамовић, „Копитарева градина III“, 67.

тибилност унутрашњег простора објекта, указујући на успешно контрастирање површина приземља и спрата. У примени фасадне опеке видео је елементе пожељне експресивности. Љиљана Милетић Абрамовић је у свом осврту истакла историјски значај куће као прве модернистичке у ширем амбијенту Копитареве градине, потцртавајући хоризонтални ритам, чистоћу и једноставност њене композиције, у којој преовлађују јасне равне линије.

Копитарева градина је решењем Завода за заштиту споменика културе града Београда бр. 1093/3, од 27.12.1968, укључујући и појединачне објекте, проглашена заштићеном просторно-историјском целином општине Стари град. Као пример раномодернистичких архитектонских стремљења, али и као објекат у коме је деценијама живео и стварао Петар Палавичини, кућа у Улици Јелене Тетковић 6 заслужује потпунији конзерваторски третман, који би подразумевао

и постављање вајареве спомен-плоче.⁶⁶ Дуго неправедно занемаривана, требало би да заузме видније место и у историографским презентацијама београдског модернизма.⁶⁷

Као стамбена оаза предводника некадашње српске научне, уметничке и привредне елите, уз Професорску колонију, делове Дедиња и Сењака, Копитарева градина представља отмени резиденцијални део Београда, који су градитељски уобличили угледни пројектанти новијег доба: Стојан Вељковић, Милан Антоновић, Драгутин Инкиостри, Бранко Таназевић, Јован Јовановић, Милутин Борисављевић, Богдан Несторовић, Бранислав Којић и Слободан Михајловић. У процесу њене шире културне афирмације, важне и са аспекта делотворније заштите, иницијативу би требало да предузму и њени данашњи становници, најзаинтересованији за очување њеног слојевитог градитељског наслеђа, у коме Палавичинијевој кући припада драгоцена улога.⁶⁸

66 Милица Грозданић, ур., *Кашалот нејокрећних културних добара на подручју града Београда* (електронско издање, Београд: ЗЗЗСКГБ, 2010).

67 О потреби обухватнијег истраживања и заштите тог сегмента београдског градитељства в.: Љиљана Благојевић, „Проблеми и питања заштите архитектуре модерног покрета у Београду: прилог новој политици заштите“, *ГДКС* 27 (2003): 35–41; Александар Кадијевић, „О карактеру и запостављеним темама историографије новије архитектуре Београда“, у *Очување градињелског наслеђа – стварно и мојуће*, ур. Нада Живковић и Светлана Димитријевић Марковић (Београд: ЗЗЗСКГБ, 2010), 57–64.

68 Светлана Димитријевић Марковић, „Учешће грађана као предуслов за успешну заштиту наслеђа“, *Наслеђе* XI (2010): 185–192. Наш прилог је проистекао из рада на пројектима *Евројско и национално у српској уметности 20. века* Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и *Српска архитектура у 19. и 20. веку* Матице српске. У сакупљању грађе и провери појединих података помогло нам је више колега, којима најсрдачније захваљујемо: Љиљани Порчић, Александри Илијевски, Љиљани Милетић Абрамовић, Саши Михајлов, Душану Миловановићу, Мирославу Пантовићу, Станиславу Живкову, Тадији Стефановићу, Милошу Јуришићу, Ивану Р. Марковићу и Милану Просену.

БИБЛИОГРАФИЈА

Алексић, Драган

„Кроз атељеа београдских уметника. Гвоздени коњ Пере Палавичинија и музејске главе Дон Кихота и Растка Петровића“. *Време*, 9.12.1931.

Arnhaјm, Rudolf

Dinamika arhitektonske forme. Beograd: Univerzitet umetnosti, 1990.

Banović, Aleksandra

Beograd 1930–2009. Beograd: Fond Luke i Saše Banović, 2010.

Б., Д.

„Наши вајари. У атељеу Петра Палавичинија“. *Правда*, 21.8.1932.

Б., Д.

„У атељеу Петра Палавичинија“. *Правда* 234, XXIII (1932), 7.

Влагојевић, Ljilјana

Moderna kuća u Beogradu (1920–1941). Beograd: Zadužbina Andrejević, 2000.

Благојевић, Лиљана

„Проблеми и питања заштите архитектуре модерног покрета у Београду: прилог новој политици заштите“. *ГДКС 27* (2003): 35–41.

Bogunović, Slobodan – Giša

Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka: arhitektura, arhitekti, pojmovi. Beograd: Beogradska knjiga, 2005.

Бојовић, Бранко

„Урбанизам Београда у XIX и XX веку“. *ГГБ XLIX–L* (2002–2003): 117–121.

Борисављевић, Милутин

„Проблем симетрије у архитектури“. *УП 1–2* (1940): 12–15.

Вулешевић, Соња

Драјуијин Инкиосири Медењак. Beograd: Музеј примењене уметности, 1998.

Gamulin, Grgo

Hrvatsko kiparstvo XIX i XX stoljeća. Zagreb: Naklada Napred, 1999.

Гордић, Гордана и Лидија Котур

„Архитектонско-историјски коментари“. У *Усион Београда 2* од Миливоја М. Костића. Beograd: Библиотека града Београда, 2000.

Gordić, Gordana, Vera Pavlović Lončarski i Tanja Damljanović

Arhitektonske spone Beograd-Prag. Beograd: ZZZSKGB, 1997.

Грозданић, Милица, ур.

Каталог нејокејних културних добара на јодручју града Београда (електронско издање). Београд: 333СКГБ, 2010.

Грујић, Вера

„Нереализована фасадна скулптура за зграду Народне скупштине. *Наслеђе* IV (2002): 35–43.

Дамљановић, Тања

„О чешко-српским архитектонским везама“. *Саопшћења РЗЗСК XXXIV* (2002): 421–426.

Дамљановић, Тања

Чешко-српске везе у архитектури 1918–1941. Београд: РЗЗСК, 2004.

Димитријевић Марковић, Светлана

„Учешће грађана као предуслов за успешну заштиту наслеђа“. *Наслеђе* XI (2010): 185–192.

„Дом Српско-американске банке. Санациони и конзерваторско-рестаураторски радови 333СКГБ изведени у 1996. години“. *Наслеђе* 1 (1997): 181–190.

Ђурђевић, Марина

„60 godina od osnivanja Grupe arhitekata modernog pravca“. *Moment* 13 (1989): 86–87.

Ђурђевић, Марина и Александар Кадијевић

„Симетрија у новијој српској архитектури“. *ЗМСУ* 27–28 (1991–1992): 1–14.

Ђурђевић, Марина i Aleksandar Kadijević

„Russian Emigrant Architects in Yugoslavia (1918–1941)“. *Centropa* 2 (2001): 139–148.

Ђурић-Замоло, Дивна и Светлана Недић

„Стамбени делови Београда и њихови називи до 1941. године“. *ГБ* XL/XLI (1993/1994): 65–106.

Ђаја Vrbica, Sanja

„Јавне скулптуре Petra Pallaviccinija u Dubrovniku“. *Anali Dubrovnik* 46 (2008): 259–278.

Ivanišin, Krunoslav

„Arhitekt Nikola Dobrović i vizija demokratskoga grada“. *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 24 (2000): 127–134.

Ignjatović, Aleksandar

„Urban Development and the Yugoslavization of Belgrade 1918–1941. *Centropa* 9 (2009): 110–126.

Ignjatović, Aleksandar

„From Constructed Memory to Imagined National Tradition: Tomb of the Unknown Yugoslav Hero (1934–1938)“. *Slavonic and East European Review* 88/4 (2010): 624–651.

„Ing. Prhal Jaroslav. Ovlašteni inženjeri i arhitekti Beogradske inženjerske Komore“. U *Problemi savremene arhitekture*, ur. Planić, Stjepan. Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1996, 64.

Јадрешин Милић, Рената

„Појам симетрије као универзалног принципа обликовања“. *АУ* 22–23 (2008): 85–97.

Јанакoва Грујић, Маре

„Београдски опус архитекте Стевана Тоболара (1888–1943)“. *Наслеђе* VII (2006): 151–160.

Јовановић, Миодраг

„Француски архитект Експер и Ар Деко у Београду“. *Наслеђе* III (2001): 67–84.

Кадијевић, Александар

„Улога руских емиграната у београдској архитектури између два светска рата“. *ГБ* XLIX–L (2002–2003): 131–142.

Кадијевић, Александар

Естетика архитектуре академизма (XIX–XX век). Београд: Грађевинска књига, 2005.

Кадијевић, Александар

„О карактеру и запостављеним темама историографије новије архитектуре Београда“. У *Очување традиционалне наслеђа - стварно и мојуће*, ур. Живковић, Нада и Светлана Димитријевић Марковић. Београд: 333СКГБ, 2010, 57–64.

Кадијевић, Александар

„Новинарски дом – значајно остварење хрватских архитеката у Београду“. *Наслеђе* XII (2011): 117–128.

Kadijević, Aleksandar

„Hrvatski arhitekti u izgradnji Beograda u 20. stoljeću“. *Prostor* 42 (2011): 467–477.

Кадиевич, Александар

„Основные исторические, идеологические и эстетические аспекты архитектуры русской эмиграции в Югославии“. У *Изобразительное искусство, архитектура и искусствоведение русскою зарубежья*, ур. Леикинд, Олег. Санкт Петербург: Фонд Д. С. Лихачева, 2008, 325–336.

Камилић, Викторија

„Осврт на делатност Групе архитеката модерног правца“. *ГБ* LV–LVI (2008–2009): 239–264.

Kahle, Darko

„Zagrebačka ugrađena najamna kuća u razdoblju od 1928. do 1934. godine“. *Prostor* 10 (2) (2002): 155–168.

Kahle, Darko

„Stambene kuće novoga građenja u sjevernim djelovima Zagreba u razdoblju od 1928. do 1945. godine“. *Prostor* 11 (2003): 167–174.

Kahle, Darko

„Zagrebačka ugrađena najamna kuća u razdoblju od 1935. do 1945. godine“. *Prostor* 11 (2003): 33–43.

Којић, Бранислав

Друштвени услови развоја архитектонске струге у Београду 1920–1940. године. Београд: САНУ, 1978.

Костић, Миливоје М.

Ујон Београда 2. Београд: Библиотека града Београда, 2000.

Krizman, Tomislav, Ivo Šrepl i Dragutin Tadijanović, ur.

Pola vijeka hrvatske umjetnosti 1888–1938. Zagreb: Hrvatsko društvo umjetnosti, 1938.

Krklec, Gustav

„Kod kipara P. Pallavvicinia“. *Savremenik*, 7.2.1931.

Krstić, Aleksandra

„Kos krov u domaćoj stambenoj arhitekturi“. *Arhitektonske sveske* 8 (1995): 63–64.

Кудунџић, Звонимир

„Вајар Петар Палавичини“. *БОИ* 11–12 (1940): 905–914.

Laslo, Aleksander

„Zagrebačka arhitektura 30-ih. Vodič“. *Arhitektura* 1–4 (1987): 97–112.

Максић, Снежана

Животи и дело архитектине Бојдана Несћоровића. Магистарска теза. Универзитет у Београду, Филозофски факултет, 2000.

Maneвић, Zoran

„Novija srpska arhitektura“. U *Srpska arhitektura 1900–1970.* Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1972, 17–19.

Maneвић, Zoran

Pojava moderne arhitekture u Srbiji. Doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, 1979.

Maneвић, Zoran

„Jučerašnje graditeljstvo I“. *UB* 53–54 (1979): I–XXX.

Маневић, Зоран

Јан Дубови. Београд: САС, 1982.

Maneвић, Zoran

„Arhitektura između biznisa i kulture“. *Izgradnja* 3 (1987): 35–36.

Маневић, Зоран

Лексикон српских архитеката 19. и 20. века. Београд: Грађевинска књига, 1999.

Марковић, Иван Р.

„Прва Хрватска штедионица архитекте Диониса Сунка“. *Наслеђе* V (2004): 103–118.

Марковић, Иван Р.

„Југословенска удружена банка архитекте Хуго Ерлиха“. *АУ* 18/19 (2006): 127–133.

Marković, Predrag J.

Beograd i Evropa 1918–1941. Beograd: Savremena administracija, 1992.

Martinović, Uroš

Moderna Beograda. Arhitektura Srbije između dva rata. Beograd: Privredni pregled, 1973.

Maskareli, Draginja

„Hotel 'Moskva' u Beogradu“. *DaNS* 55 (2006): 70–71.

Милашиновић Марић, Дијана

Архитектура Јан Дубови. Београд: Задужбина Андрејевић, 2001.

Милашиновић Марић, Дијана

„Архитектонски бирои“. У *Српска енциклопедија* 1, ур. Попов, Чедомир и Драган Станић. Нови Сад: Матица српска; Београд: САНУ и Завод за уџбенике, 2010, 350–351.

Милетић-Абрамовић, Љиљана

„Копитарева градина: историјат урбанизације, почетни период изградње, класицизам и сецесија“. *АУ* 9 (2002): 55–61.

Милетић-Абрамовић, Љиљана

„Копитарева градина II: кућа и башта Јована Цвијића на Копитареву градини“. *АУ* 10 (2002): 61–65.

Милетић-Абрамовић, Љиљана

„Копитарева градина III: модерна архитектура (1928–1998)“. *АУ* 11 (2002): 65–71.

Милетић-Абрамовић, Љиљана

Архитектура резиденција и вила Београда 1830–2000. Београд: Карић фондација, 2002.

Милинковић, Марија

„Духовни модул“ архитекте Николе Добровића“. *АУ* 16/17 (2005): 87–104.

Milošević, Predrag V.

„Albanija, simbol Beograda, Srbije i Jugoslavije“. *Izgradnja* 64 (2011): 601–611.

Минић, Оливер

„Развој Београда и његова архитектура између два рата“. *ГМГБ* I (1954): 177–188.

Михајлов, Саша

Хојел „Москва“. Сјоменик културе од великој значаја. Београд: 333СКГБ, 2009.

Михајлов, Саша и Биљана Мишић

„Палата Главне поште у Београду“. *Наслеђе IX* (2006): 239–264.

Мојаš, Nora

„Elementi dizajna u arhitekturi Nikole Dobrovića. Dubrovački primjer“. U *Kosta Strajnić. Život i djelo*, prir. Viđen, Ivan. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik; Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2009, 121–147.

„Muršec Vjekoslav. Popis jugoslavenskih graditelja, Građevne tvrtke, Savez hrvatskih obrtnik“. U *Problemi savremene arhitekture*, ur. Planić, Stjepan. Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1996, 74.

Несторовић, Богдан

„Еволуција београдског стана“. *ГМГБ II* (1955): 262–265.

Несторовић, Богдан

„Постакадемизам у архитектури Београда 1919–1941“. *ГГБ XX* (1973): 356–382.

Paladino, Zrinka

„Arhitekt Lavoslav Horvat i „Udruženje umjetnika Zemlja“. *Prostor 14* (2006): 166–177.

„Пера Палавичини у свом дому“, *Новосїи* 2390 (1928), 5.

Planić, Stjepan, ur.

Problemi savremene arhitekture. Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 1996.

Popis diplomiranih studenata, Arhitektonski fakultet Univerziteta u Beogradu 1948–1995. Beograd: Arhitektonski fakultet, 1996.

Popović, Vojana

Primenjena umetnost i Beograd 1918–1941. Beograd: Muzej primenjene umetnosti, 2011.

Поповић, Марко

„Здање Народне скупштине – правци истраживања и принципи обнове“. *Наслеђе IV* (2002): 9–34.

Порчић, Биљана и Душан Миловановић

Пејшар Палавичини: изложба из колекције њородице. Београд: Галерија РТС, 2010.

Potočnjak, Vladimir

„Arhitektura u Hrvatskoj 1888–1938“. *Građevinski vjesnik VIII* (1939): 4–5, 49–79.

P., R.

„Razgovor s umjetnikom kiparom“. *Dubrovački vjesnik 183* (1954): 2.

Premerl, Tomislav

Hrvatska moderna arhitektura između dva rata. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske, 1990.

Protić, Miodrag B.

Jugoslovenska skulptura 1870–1950. Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1975.

Radović, Ranko

„Опека – trajni likovni motiv u arhitekturi“. *Izgradnja* 3 (1988): 7–12.

Radović Mahečić, Darja

Moderna arhitektura u Hrvatskoj 1930-ih. Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Školska knjiga, 2007.

Рајчевић, Угљеша

Затворено и затворено. Књига 1, *Оскрнављени и унишћени српски споменици на путу претходне Југославије*. Нови Сад: Прометеј, 2001.

Rozić, Vladimir

Umetnička grupa „Oblik“. Beograd: Kancelarija za pridruživanje Srbije Evropskoj Uniji, 2005.

Ротер Благојевић, Мирјана

Стамбена архитектура Београда у 19. и почетком 20. века. Београд: Архитектонски факултет и Орион арт, 2006.

Sikimić, Đurđica

Fasadna skulptura u Beogradu. Beograd: ZZZSKGB, 1965.

„Stambena zgrada kipara prof. Petra Palaviccinia“. *Arhitektura* 3 (1932): 78–79.

Стевановић, Момчило

Петар Палавичини. Београд: Просвета, 1964.

Strajnić, Kosta

Petar Pallavicini. Zagreb: Čelap i Popovac, 1920.

Tardozi, Benedetto

„Pomolak (erker) kao dio rukopisa arhitektonskog izraza“. *Prostor* 7 (1999): 199–224.

Церанић, Милица

„Историја и архитектура палате Албанија у Београду“. *Наслеђе* VI (2005): 147–162.

Čorak, Željka

U funkciji znaka. Drago Ibler i hrvatska arhitektura između dva rata. Zagreb: Matica hrvatska, 1981.

Оригиналан научни рад

Предато: 10. 11. 2011.

Прихваћено: 24. 2. 2012.

**PALLAVICINI'S HOME AT KOPITAREVA GRADINA: AN ARCHITECTURAL WORK
OF JAROSLAV PRCHAL AND VJEKOSLAV MURŠEC**

SUMMARY

The family house with a studio that belonged to the renowned Yugoslav sculptor Petar Pallavicini (1887–1958), built on his lot in No. 6 Teodosijeva Street (presently Jelene Četković Street), is a unique result of successful collaboration between Czechoslovakian and Croatian architects in Belgrade in the period between the two world wars. This small and inconspicuous two-level house was in 1929 inserted into a row of private houses delimiting the small residential square called Kopitareva Gradina, formed at the intersection of streets along the former Mitropolitova Bašta (Metropolitan's Garden). Its construction was begun on August 1, 1928, and was completed on March 10, 1929. Despite residues of unstable times, traces of wartime bombing and peacetime devastation of Belgrade's urban buildings, it still stands in its original setting. The authors of Pallavicini's home were the Czech civil engineer Jaroslav Prchal and the Zagreb architect Vjekoslav Muršec, both associates of the Belgrade office (located in No. 19 Čika Ljubina Street) of the Prague-based Matěj Blecha Company, whereas the lower single-story annex was constructed in accordance with the commissioner's desire by the Czech architect Jan Dubový in 1932.

Petar Pallavicini's house with a studio is one of the oldest examples of Modernist architecture in Belgrade, a style which gradually became increasingly widespread in building narrow terraced single-family houses, free-standing residences and villas. It is therefore not a coincidence that Belgrade press between the two world wars often humorously referred to it as a "modern-style reddish villa" (because of the predominance of red brick in its façades), or a "Cubist house". In his professional communications, Vjekoslav Muršec always paid great attention to this building.